

Татарбунари: версії виникнення міста

Інтерес до історії рідного краю, до життя пращурів — найперша ознака культурної, освіченої й духовно розвинутої особистості. Людина, яка позбавлена історичної пам'яті, являє собою вкрай жахливий приклад «випадання з часу» та феномену «духовного лихоліття». З найдавніших часів допитливі люди звертались до історії свого краю як до скарбниці мудрості.

У своїй статті ми маємо намір здійснити екскурс в минуле свого рідного міста Татарбунари. Спробуємо коротко з'ясувати, коли ж виникло місто і за яких обставин. Але перед тим, як перейти до висвітлення подій, що призвели до виникнення міста, слід надати уявлення про ту територію, на якій через плин часу постане місто.

Історія Бессарабії — земель межиріччя Дунаю та Дністра — все ще недостатньо вивчена. У вітчизняній науці й досі немає повноцінної узагальнюючої праці, яка б дозволила аргументовано ув'язати її розвиток з конкретними історичними подіями, що мали місце в даному регіоні.

Походження слова «Бессарабія» пояснюється дослідниками по-різному. Одне з тлумачень відноситься до дохристиянських часів і пов'язане з племенем бессів, які відносилися до фракійців. Багато свідчень є про те, що Бессарабія отримала свою назву лише в середньовіччі, а саме, від сім'ї валаських господарів Басараб, які на початку XIV ст. на південних схилах Карпат заснували князівство Волощина. За легендою дворянський рід Басарабів перебував на службі у татар Золотої Орди в якості митарів та збирачів данини на дунайських переправах. Близько 1330 р. Басараб I розширив кордони своїх володінь до гир-

ла Дністра, заволодівши таким чином Південною Бессарабією («*Tartaria Bielogrodensis*»). Назва «Земля Басарабів» використовувалося спочатку лише для Східної Волощини (Мунтенії), після цього було перенесене і на інший бік гирла Дністра — землі біля Чорного моря. Саме через своє вигідне розташування дана територія була ласим об'єктом для загарбання. Адже володіння нею давало вихід до Чорного моря, Дністра, але найголовніше — до європейської водної артерії — Дунаю. Чорне море та річки були надійним природним форпостом, а також Траянові вали¹. Вчені-історики приписали їх за співзвучність римському імператорові Траяну (57–111 рр.).

У XV ст. Бессарабією володіли епізодично мунтяни (валахи), мадяри, молдовани. В 1484 році Османська Туреччина захопила фортеці Кілію і Аккерман з прилеглими територіями (райями). 1538 року Османська імперія анексувала й Південну Бессарабію, а 1568 року переселила сюди 30 тисяч родин ногайських татар, підданих кримського хана (Крим 1475 року визнав зверхність Османської імперії). Ногайські татари назвали цей безлюдний край «Буджаком» («кутом») [2, с. 65–66]. На початку XVII ст. маємо тут чотири турецьких райї — Ізмаїльську, Кілійську, Аккерманську і Бендерську. На решті степу — кочовища татар.

На сьогоднішній день про ті минувші часи, що мали місце на цій території, нам нагадує назва одного з найважливіших татарських поселень — Татарбунари. Тут близько 1770 року розташовувалося велике місто, на руїнах якого після 1812 року знаходили кам'яні лазні, фундаменти мінаретів та інші споруди, а також рештки великої фортеці.

¹ Верхній (Північний) Траянів вал має протяжність через всю Молдову від Прута до Дністра на 138 км; Нижній (Південний) Траянів вал має протяжність 124 км, з них 83 км припадає на Одеську область.

Більшість краєзнавців відносять час заснування Татарбунар до періоду пізнього середньовіччя. Сучасна назва міста стабільно фігурує на картах кінця XVIII–XIX ст., співзвучні назви «Татаребарлат», «Татар-Бояр», «Татар-Пинар» фігурують на більш ранніх картах та згадуються у працях вітчизняних та закордонних дослідників. Єдиної точки зору на час виникнення міста немає. Існують сім версій виникнення Татарбунар: антична, візантійська, генуезька, половецька, молдавська, татарська і турецька.

Одна з версій виводить сучасні Татарбунари зі ставки половецьких ханів в Кара-Буна. Згідно з цим поглядом, місто існувало вже у XIV ст. і відіграло роль якщо не столиці, то принаймні важливого адміністративного центру войовничих кочових народів — половців. Деякі дослідники навіть пов'язували Татарбунари з античним поселенням Гермонакта, тобто виводили час заснування з періоду грецької колонізації Причорномор'я.

Згідно з правилами визначення часу виникнення населеного пункту є декілька підстав, які можна вважати вагомими у таких наукових пошуках. Передусім — достовірно підтвержене історичним джерелом повідомлення про заснування населеного пункту. Друга підстава — згадка вже про існуючий населений пункт в картографічному, актовому, епістолярному чи іншому письмовому документі. Третя підстава — це датування за археологічними джерелами. Четверта підстава — отримання офіційного статусу міста.

Версія із античним походженням Татарбунар ґрунтується на ототожненні міста із селищем Гермонакта, яке згадується в описі Чорного моря грецького філософа Страбона [9, с. 135–136]. Однак вже у 1714 році така версія сприймалась істориком Дмитром Кантеміром невірогідною настільки, що він зазначив: «Hermonastii non sit Tatarbugnar,

de quo iam» [6, с. 47]. В результаті археологічних досліджень було встановлено, що в межах сучасного міста дійсно існували поселення, писемні згадки про яке не дійшли до нашого часу. Це селище епохи бронзи, поселення IV–III ст. до н. е., декілька селищ початку нашої ери, поселення XIV ст. [4, с. 119]. Проте підстав виводити сучасні Татарбунари від цих поселень немає, адже не доведений їхній генетичний зв'язок із сучасним населеним пунктом.

Половецьке (в інших мовах зустрічаються також назви цього народу кумани та кипчаки) походження Татарбунар відстоював шведський історик XVIII ст. Йоганн Тунманн. Автори краєзнавчих досліджень посилаються на молдавського історика Дмитра Кантеміра, як автора цієї версії, проте в своїй праці «Опис Молдови...» той чітко зазначає, що «напису ніякого мені знайти на руїнах (на місці населеного пункту Татар-пунар) не вдалося, аби можна було встановити, ким було засноване це поселення» [6, с. 47]. Більше того, Кантемір неправильно вказав розташування Татарбунар — на Дністрі, звідки походить поширена у XVIII ст. картографічна помилка (розташування Татарбунар на березі Дністра — карта Річчі-Дзанноні 1772 р.). Карти того часу (карта 1742 р.) містять легендарну «Кара-Буну» десь на узбережжі Чорного моря в Буджаку, проте Татарбунар не зображають. З істориків саме Йоганн Тунманн вперше висловив здогад, що згадуваний у невідомих нам джерелах населений пункт Кара-Буна став згодом Татарбунарами: «Татар-Бунар — це маленьке містечко на Когильнику, яке звалось в давнину Кара-Буна (грецькою мовою «Карбона») і було головним містом куманських, тобто половецьких князів» [10, с. 57].

Цікавим є тлумачення назви як «Карбона» — тобто «вугільна», яка скоріш за все є вільним тлумаченням Тунман-

ном тюркомовної назви «Кара-Бунар», причому еволюція назви із «чорного джерела» (Кара-Бунар) в «татарське джерело» (Татар-Бунар) могла відбутись у XV–XVI століттях.

А в іншому місці своєї праці шведський історик згадує про події 1346 року, які були пов'язані із Кара-Буною: тоді половецький князь Бали-хан мав у містечку резиденцію і надіслав візантійській імператриці звідти збройну допомогу в боротьбі за престол. Показово, що половці начебто вже були переважно християнами-католиками [10, с. 54].

Версію про Кара-Буну підтримував і відомий історик XIX ст. Пилип Брун [3, с. 139], за ним — географ Олександр Защук [5, с. 195], а сьогодні — відомий український історик, доктор історичних наук Світлана Паламарчук [8, с. 35]. Дослідниця розділяє із Тунманном навіть версію походження з карабунських князів-половців таласького господаря Бассараба, від якого начебто походить назва Бессарабії. Також С. Паламарчук наводить в якості доказу половецької версії виникнення Татарбунар велику кількість гідронімів кипчацького походження навколо (Ялпуг, Кагул, Чага, Турла тощо).

Як бачимо, жодна із наведених версій не підтверджена достовірними історичними джерелами і переважно базується на припущеннях, які кочували з однієї праці до іншої [7, с. 26].

1. Агбунов М. В. Античная география Северного Причерноморья / Михаил Васильевич Агбунов. — М. : Наука, 1992. — 240 с.
2. Агеева Р. А. Страны и народы: происхождение названий / Р. А. Агеева, Э. М. Мурзаев. — М. : Наука, 1990. — 256 с.
3. Брун Ф. К. Заметки, относящиеся к древней топографии Новороссийского края, и Бессарабия / Филипп Карлович Брун // Новороссийский календарь на 1858 год. — Одесса, 1856. — 242 с.
4. Гудкова А. В. Археологические памятники Одесской области (справочник) / А. В. Гудкова, С. Б. Охотников, Л. В. Субботин и др. — Одесса, 1991. — 183 с.

5. Зашук А. И. Материаллы для географы и статистики России, собрание офіцерами Генерального штаба. Бессарабская область / Александр Иосифович Зашук. — СПб, 1862. — 240 с.
6. Кантемир Д. Описание Молдавии : Факсимиле, латинский текст и русский перевод Стурдзовского списка / Димитрий Кантемир ; [сост. и общая ред. Н. Д. Сухачева; предисл. А. Ешану и П. Балмуша; пер. с лат. А. В. Андреева и Е. В. Шевцовой]. — СПб : Нестор-История, 2011. — 434 с.
7. Коваль А. П. Знайомі незнайомці: походження назв поселень України / Алла Петрівна Коваль. — Київ : Либідь, 2001. — 304 с.
8. Паламарчук С. В. Истоки. Древняя и средневековая история населения междуречья Днестра и Дуная: краткий историко-археологический очерк / Светлана Васильевна Паламарчук ; [отв. ред. А. В. Гудкова]. — Одесса : Б.и., 1997. — 54 с.
9. Страбон. География в 17 книгах. Книга 12. Часть 3. / Страбон ; [пер. с греч. Г. А. Стратановского под. общей ред. проф. С. Л. Утченко] — Репринтное воспроизведение текста 1964 г. — М. : Ладомир, 1994. — 726 с.
10. Тунманн И. Крымское ханство / Йоганн Тунманн ; [пер. с немец. изд. 1784 г. Н. Л. Эрнста и С. Л. Белявской]. — Симферополь : Таврия, 1991. — 96 с. — (Б-ка редкой кн. о Крыме).

Голобородов К. В.

Особливості штурму фортеці Кілія у 1790 році

У 1787 року Османська імперія оголошує чергову війну Російській імперії, війна мала на меті повернення територій, втрачених османами у попередній війні. На відміну від Порту російські війська були підготовлені до війни, і це обумовило успішні наступи на протязі трьох років війні. Головними планами дій військ Росії на Дунаї було взяття фортеці Ізмаїл, але без штурму ключа Дунаю — фортеці Кілія, про Ізмаїл можна було і не мріяти. Тоді князь Потьомкін вирішує наступати на нижньому Дунаї, починаючи саме з Кілії.

Метою статті є огляд особливостей штурму фортеці Кілія у 1790 році.

Як у російській, так і в сучасній українській історіографії історія штурму фортеці Кілія майже у всіх працях